

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 16 – 2/2009.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/2_09/ajankoht_rantala_2_09.pdf]

AJANKOHTAISTA

ERILAISIA TAPOJA KÄYTTÄÄ KYLÄHULLUA. KALKKIMAAN PAPPI AATTEIDEN JA MENTALITEETTIE TULKKINA 1800-LUVULTA 2000-LUVULLE

Lectio praecursoria Lapin yliopistossa 23.5.2009

Pälvi Rantala

KYLÄHULLU LUOVANA YKSILÖNÄ

Kun Internetin hakupalveluun laittaa asiasanaksi ”kylähullu”, tuo haku esiin satoja osumia. Suomessa valitaan vuosittain myös valtakunnan virallinen vuoden kylähullu. Tutkimusprosessini kuluessa useampi kuin yksi henkilö on aiheeni kuullessaan tarjoutunut tutkimusaineistoksi, edustamaan kylähullua. Tutkimukseni keskushenkilöllä, 1800-luvulla eläneellä Kalkkimaan papilla Pietari Herajärvellä, on oma sivu Facebook-yhteisössä, ja ryhmään on liittynyt muutaman kuukauden aikana yli 170 jäsentä.

Miten tähän on tultu? Miksi kylähulluudesta on tullut haluttu ominaisuus, jotain ihailtua ja tavoiteltavaa? Kylähullu on aikamme tulkinnan mukaan luova yksilö, positiivisella tavalla muista poikkeava, tavallisesta tallajasta erottuva persoona. Ilmiöstä poimitaan esiin ne piirteet, jotka tuntuvat kiinnostavilta, omaan aikaan ja omaan ajattelutapaan sopivilta. Kylähulluuden toinen puoli, yhteisön laitamilla tai ulkopuolella eläminen, köyhyys ja yksinäisyys, jäävät tämän päivän tulkinnoissa usein huomiotta.

Tuskin kukaan haluaisi olla kylähullu, jos siihen sisältyisi elämä ilman normeja, ilman elämisen vakautta, materiaalista hyvää tai kestäviä ihmissuhteita.

KALKKIMAAN PAPPI HENKILÖNÄ

Pohtiessani väitöstilaisuuden aloituspuheen teemoja mieleen nousi väistämättä vanhan iskelmän säe: ”On silti hyvä ettet näe minua nyt, en tahdo että vuokseni sä järkytyt.” Vaikka Kalkkimaan pappi on kiinnostava hahmo ja erityisen haastava ja antoisa tutkimuksen päähenkilö, en silti olisi mitenkään varma, että haluaisin hänet ovelleeni laukomaan pilkkarunoja, kotikadulleni kävelemään omiaan höpöttäen tai sohvani nurkkaan kyyhöttämään. Ajallinen etäisyys on turvallinen: henkilö ei tule liian lähelle, jolloin hänessä on helppo nähdä paljon hyvää. Ehkä onkin helpompi ihailta ja jopa romantisoida sellaista, joka ei häiritse omaa arkipäivää.

Ihailu ei kuitenkaan ole ainoa tapa suhtautua kylähulluun, ei edes meidän ajassamme. Kalkkimaan pappi on vuosikymmenten aikana herättänyt monenlaisia tunteita ja reaktioita. Häntä on ihailtu ja paheksuttu, hänelle on naurettu ja häntä on halveksittu. Hän on ollut esikuva ja peilikuva, häneen on samastuttu ja hänestä on erottauduttu – mutta eri aikoina hyvin erilaisista syistä. Näitä syitä erittelemällä voi kertoa jotain oleellista eri ajoista ja ihmisistä

Kalkkimaan papiksi kutsuttu pilkkarunoilija, kiertolainen ja erikoisesti käyttäytyvä mies ei toki syntynyt kylähulluna vaan omaksui roolinsa vähitellen. Lisänimensä hän sai kotipaikkansa, Alatornion Ruottalan kylän Kalkkimaan mukaan sekä erityisesti sen vuoksi, että hänen kerrottiin muistaneen pappien saarnat ulkoa ja tehneen myös omia pilkkasaarnojaan. Pietari eli Petter Abram Herajärvi syntyi vuonna 1830 Matleena Herajärven aviottomana lapsena. Matleena oli synnyttänyt jo kaksi lasta ennen Pietaria, mutta tämä oli ensimmäinen, joka selvisi hengissä köyhissä oloissa. Pietarin jälkeen Matleena sai vielä viisi lasta, kolme poikaa ja kaksi tyttöä. Yksi pojista kuoli jälleen vauvana. Matleenan kahdeksasta lapsesta vain yksi perusti perheen ja jatkoi sukua. Pietari kuoli naimattomana ja lapsettomana vuonna 1885, kertomusten mukaan kotipitäjänsä Alatornion kirkkomaan aidan viereen. Povitaskusta löytyi pullo – ei kulkijalle itselleen vaan palkkioksi kantajille. Niin päättyi kiertolaisen elämä.

Pietari Herajärvestä henkilönä tiedetään hyvin vähän, mutta Kalkkimaan papista kerrotaan sitäkin enemmän. Väitöstutkimukseni kohteena ei ole Pietari Herajärvi historiallisena henkilönä vaan Kalkkimaan papin legendaarista hahmoa koskeva perinne. Tutkimukseni lähdemateriaalina ovat kertomukset, jotka ovat peräisin pitkältä ajanjaksolta, 1800-luvun lopusta aina meidän päiviimme saakka. Näiden lähteiden avulla olen analysoinut kylähullusta eri aikoina tehtyjä tulkintoja.

MIKSI KERTOMUKSIA KYLÄHULLUSTA TARVITAAN?

Kalkkimaan pappia voisi paikallisen tunnettuutensa vuoksi kutsua tornionlaaksolaiseksi legendaksi. Hän on saanut lukuisat ihmiset kertomaan, tarinoimaan ja muistelemaan. Läheskään kaikki kertojat eivät toki ole Kalkkimaan papin aikalaisia; kertomukset le-

gendasta siirtyvät suullisena perinteenä sukupolvelta toiselle. Kalkkimaan pappi onkin hyvä esimerkki siitä, miten perinne säilyy vaikka legendaarinen henkilö on kuollut yli 150 vuotta sitten. Päinvastoin: mitä kauemmas historian hämärään henkilö katoaa, sitä helpompi hänestä on kertoa. Miksi sitten Kalkkimaan papista kerrotaan – ja miksi kertomuksia kylähullusta tarvitaan? Tähän kysymykseen olen tutkimuksessani etsinyt vastauksia eri näkökulmista.

Yksi vastaus siihen, että Kalkkimaan papista kerrotaan, löytyy kertomisen merkityksestä sinänsä. Tarinoiden kertominen on osa ihmisenä olemista, ja kertomisella on monenlaisia funktioita. Kalkkimaan papista on tullut suosittu kertomusten hahmo osaltaan juuri siksi, ettei hänestä historiallisena henkilönä tiedetä juuri mitään. Se, että hänestä tiedetään niin vähän, mahdollistaa monenlaiset tulkinnat ja kertomustyypit. Kalkkimaan papin ristiriitainen hahmo ja monipuolisuus luovat hedelmällisen pohjan tarinoiden runsaudelle. Kerronta ei myöskään rajoitu yhteen genreen vaan on saanut vuosikymmenten aikana useita erilaisia muotoja maalauksista näytelmään, kansanperinteestä rock-musiikkiin.

Toinen vastaus löytyy kertomusten luonteesta: niiden avulla voidaan käsitellä hyvinkin erilaisia kysymyksiä. Kalkkimaan papista kerrottaessa ei toki eritellä tai määritellä käsiteltäviä ongelmia, mutta konkreettisten tapahtumien kautta niissä pohditaan Kalkkimaan papin erikoisuutta ja poikkeavaa käytöstä, suhdetta yhteisöön ja yhteisön eri asemassa olevien jäsenten suhtautumista Kalkkimaan pappiin. Samalla kertoja, kirjoittaja tai taiteilija käsittelee omaa suhdettaan poikkeavuuteen ja tuo näkyväksi erilaisia normeja ja käyttäytymistapoja. Monissa lähteissä tulevat esiin asiat, jotka kirjoittaja itse uskoo oikeiksi ja hyväiksi tai joita hän vastustaa.

Haluan seuraavaksi nostaa esiin muutamia teemoja, joita Kalkkimaan pappia koskevissa kertomuksissa käsitellään joko suoraan tai epäsuorasti.

Pohjoinen paikkana ja kotiseutuna nousee lähteistä esiin. Pohjoisuutta sinänsä ei korosteta, mutta tornionlaaksolaisuus näkyy kielessä ja kulttuurissa. Myös etäisyys etelän sivistyneistöpiireihin tulee esiin – vaikkakin monet aatteet ovat olleet yhteisiä niin etelälle kuin pohjoiselle Suomelle. Yleisesti ottaen pohjoisuus ja pohjoinen kotiseutuna näyttäytyvät positiivisessa valossa ja jopa vastakohtana turmeltuneelle etelälle; kirjoittajat ovat ylpeitä karusta mutta puhtaasta ja omalaatuisesta kotiseudustaan, sen luonnosta, maailmaa jäsentävästä jokiväylästä, ankarasta ja kasvattavasta elämästä. Tornionlaakso ja etenkin Tornion kaupunki on myös paikka, jossa kulttuurit, kielet ja eri puolelta maailmaa tulevat ihmiset sulautuvat yhteen omaleimaiseksi kulttuuriympäristöksi. Lähteissä Tornionlaakso on keskus, josta käsin maailmaa tarkastellaan. Se ei kuitenkaan ole erillään muusta maailmasta; sieltä lähdetään, sinne palataan, siellä seurataan muun maailman tapahtumia ja reagoidaan niihin tarvittaessa.

TUTKIMUS POHJOISESTA KULTTUURIHISTORIASTA

Tutkimukseni on helppo määritellä osaksi pohjoista kulttuurihistoriaa: kuten tutkijan on tärkeää tuoda esiin työn eettiset ja metodologiset lähtökohdat sekä määritellä tutkimuksellinen sijoittumisensa, on mielestäni myös maantieteellisellä sijainnilla tärkeä

osansa tutkimuksen teossa. Pohjoisuus ei ole arvo sinänsä, mutta koen mielekkäänä tuoda työssäni esiin, etteivät pohjoisessa asuvat ihmiset koe elävänsä periferiassa tai marginaalissa. Tutkimuksessani pohjoinen Suomi ei ole yksi ja yhteinen eikä suhde siihen ole ristiriidaton. Silti pohjoinen on siellä asuville koti, keskipiste, mielenmaise- ma ja konkreettinen asuinsija, jonka kieli, kulttuuri ja elämisen tapa näkyvät kaikessa tapahtuvassa.

Kalkkimaan papin hahmon avulla käsitellään myös sukupuolten eroja, sukupuolijärjestelmää ja miehen ja naisen rooleja. Se, ettei Kalkkimaan pappi ollut ajalleen tyypillinen mies, on antanut aihetta pohtia ajan sukupuolisia käyttäytymisnormeja, sukupuolirooleja ja miehelle asetettuja odotuksia. Kalkkimaan pappiin voi jälleen samastua, häntä voi arvostella tai halveksia, häntä voi sääliä ja ymmärtää. Kalkkimaan papin paikka aikansa sukupuolijärjestelmässä oli hyvin kompleksinen; hän ei ollut oikeanlainen mies mutta ei nainenkaan. Hänen asemansa suhteessa erilaisessa asemassa oleviin miehiin ja naisiin oli ristiriitoja täynnä ja vaatisi oman tutkimuksensa.

Kalkkimaan papista kerrotussa käsitellään myös kunkin ajan aatemaailmaa; lähteet kertovat ideologioista ja mentaliteeteista, siitä, mikä kullekin ajalle on ollut tyypillistä ja sallittua. Vaikka Kalkkimaan pappi ilmiönä on erikoinen ja hän on ihmisenäkin poikennut oman aikansa yleisistä normeista, ovat hänestä kertominen ja hänelle annetut roolit seuranneet hämmästyttävän tiiviisti suomalaisen kansallisen historian suuria linjoja. Poikkeavuuden lisäksi Kalkkimaan papista kerrottu kuvastaa myös hegemonista normaaliutta. Eri ajoilta peräisin olevissa lähteissä näkyvät kullakin hetkellä suomalaisessa yhteiskunnassa näkyvimmin esiintyneet ajatustavat, mentaliteetit ja ideologiat. Kärjistäen voisin sanoa, että Kalkkimaan pappi on hegemonisten aatteiden käytössä, hänet on esitelty joko ”meidän miehenä”, joka on voittajan puolella, tai negatiivisena ”toisena”. Kalkkimaan pappi nostetaan esiin satunnaisesti – eikä kuitenkaan satunnaisesti. Hänestä on tullut useaan otteeseen ajankohtainen. Tarve kertoa ja kerronnassa hänelle annetut merkitykset ovat joka kerta uudenlaisia.

Kertomukset, maalaukset ja muut lähteet kertovat omalle aikakaudelleen ominaisista elämäntavoista ja ajatusmalleista ja välittävät myös sellaista tietoa, jota tekijällä ei ole ollut tarkoitus esitellä. Lähteiden kautta paljastuu kairauskohtia menneeseen, ikkunoita, joista avautuu rajattu näkymä aikaan ja paikkaan. Kalkkimaan pappi on kertomuksissa kulkenut mukana ensimmäisten suomenkielisten ylioppilaiden kielikiistoissa, kansanrunouden tutkimuksen paradigmojen muutoksissa ja itsenäisyystaistelussa. Nuorisoseuraankin hän liittyi ja koki paikallishistorian herätyksen. Vähitellen hänestä tuli tulkinnoissa köyhien puolustaja, yhteiskuntakriitikko ja viimeksi poikkeusyksilö, boheemi taiteilija ja yksityisajattelija. Menneisyydestä poimitaan kunakin aikana esiin ne piirteet, jotka parhaiten vastaavat kertojan omaa ajattelutapaa ja sijoittumista maailmaan. Näin Kalkkimaan papista kerrottaessa uusinnetaan ja muokataan historia-käsityksiä ja tuodaan menneisyys kulloisenkin nykyajan historiapolitiiseen käyttöön, ajan tarpeisiin taipuneena.

Historiapolitiisesta näkökulmasta katsottuna Kalkkimaan papista kerrottu kuvastaa myös sitä, millaisena yhteisön ja yksilön suhde on kunakin aikana nähty. 1880-luvulta 1900-luvun puoliväliin saakka korostuivat yhteisöllisyys, valtio- tai suomalaisuuskeskeinen ajattelu sekä nationalismi, jonka asialla Kalkkimaan papinkin oletettiin olleen.

Hän edusti runoilijana suomalaisuusaatetta, kotiseutua ja ihanteellista kansalaisuutta. Toisaalta hän oli rahvaan, helposti syrjäteille ajautuvan ja lapsekkaan kansanihmisen heijastuma.

1970-luvulla yhteisöllisyys sai toisenlaisia muotoja, tai pikemminkin se yhteisö, johon Kalkkimaan papin ajateltiin liittyvän, muuttui toisenlaiseksi. Hänestä tuli kertojen mielessä osa asemastaan tietoista ja huonoja oloja vastaan kapinoivaa köyhälistöä, työväenluokkaa. Paradoksaalisesti Kalkkimaan pappi nähtiin yhteisön edustajanakin aina yksinäisenä ja ulkopuolisena. Vaikka hän edusti ajatustapaa ja yhteiskunnallista ryhmää tai luokkaa, hän toimi silti yksin, ilman seuraajia tai avustajia.

1980-luvulta lähtien Kalkkimaan papin yhteisöllisyys ja yhteiskunnallisuus ohenee kertomuksissa, ja hänestä tulee korostetusti yksilö, yksityisajattelija ja oman elämänsä subjekti. Hänen poikkeavuutensa nousee jopa ihailtavaksi, todisteeksi siitä, että hän ei halunnut sopeutua normeihin tai alistua tiettyyn muottiin. Poikkeavuuden ja erilaisuuden ihailtavuudesta meidän ajassamme kertoo myös se, että niin monet tuntuvat haluavan itsekkin samastua pikemminkin kylähulluun kuin niin sanottuun tavalliseen ihmiseen. Menneisyyden ihmisistä samastumiskohteeksi valitaan se, joka eniten tuntuu muistuttavan oman aikamme ihanneihmistä: yksilöllinen ja erikoinen oman tiensä kulkija. Vapauden kääntöpuolena on jälleen irrallisuus, ulkopuolisuus ja se, ettei saa muilta ymmärtämystä osakseen.

JOKAISELLA AJALLA ON OMA MENNEISYYTENSÄ

Kalkkimaan papin ristiriitaisuus, monipuolisuus, salaperäisyys ja omaperäisyys ovat asioita, joiden vuoksi olen itsekin jaksanut tutkia asiaa. Hänen elämästään voi tehdä jatkuvasti uusia tulkintoja ja hänen henkilöönsä liittyy uudenlaisia piirteitä. Hänestä löytyy joka lähtöön. En myöskään ajattele, että oma tutkimukseni olisi tässä suhteessa päätepiste; päinvastoin toivon, että työni tuo esiin uudenlaisia tapoja lähestyä tätä erikoista persoonaa ja myös kylähulluutta ilmiönä.

Tarve menneisyydestä kertomiselle ja menneisyyden uudenlaiselle jäsentämiselle on selvästi olemassa. Kalkkimaan papista kerrotussa käsitellään niin menneisyyden vaihtoehtoisia tulkintoja kuin menneisyyden suhdetta nykyisyyteenkin. Historiaa, menneisyyttä ja perinnettä käytetään maailmankuvan, maailmassa olemisen tavan ja menneisyysuhteen jäsentäjänä. Yleisesti ottaen menneisyys asettuu kerrotussa toiseksi ja vieraaksi. Menneisyyden ihmiset nähdään suvaitsemattomina ja menneyt yhteisö yhtenäisenä, hierarkkisenä ja staattisena. Suhteessa nykyisyyteen menneisyys näyttyy useissa lähteissä takapajuisena ja sen ihmiset ymmärtämättöminä. Toisaalta menneisyyttä jäsennetään hyvin eri tavoin, pienten tapahtumien, henkilöiden, paikkojen ja tapojen välityksellä.

Jos tutkimuksella on jokin opetus, tässä työssä se olisi seuraava: jokaisella ajalla on oma menneisyytensä. On hyvä muistaa, että ihmiset, jotka meidän näkökulmastamme elävät menneisyydessä, ovat eläneet omaa aikaansa tässä ja nyt. He eivät ole olleet sen viisaampia, tyhmempiä, suvaitsemattomampia tai yksilotteisempia kuin mekään. Ei ole olemassa yhtä menneisyyttä, yhdenlaista tapaa ajatella tai yhdenlaista ihmistyyppiä,

kuten ei nykyisyydessäkään ole vain yhtä ainoaa oikeaa olemisen, käyttäytymisen ja olemisen tapaa. Meidän aikamme ei myöskään ole historiallisen kehityksen päätepiste, aika johon kaikki mennyt on tähdännyt.

Kalkkimaan papista kerrottu ei kuitenkaan välitä kuvaa vain yhdenlaisesta menneisyydestä tai yhdestä ajankohdasta, 1800-luvusta. Kertomuksissa nousee myös esiin heijastuksia historiallisista ilmiöistä kuten narrit, pyhät hullut ja keskiaikaiset viihdyttäjät. Vertailut asettavat Kalkkimaan papin osaksi historiallista jatkumoa ja nostavat toisaalta esiin ajan erilaisia kerroksia; vaikka Kalkkimaan pappi eli 1800-luvun Suomessa, kantaa kertominen mukanaan hyvin erilaisia ajallisia tasoja, kulttuureja ja ilmiöitä. Läsnä ovat useat eri ajankohdat ja ajalliset kerrostumat, ajan eripituiset kes-
tot. Tarve kertomiselle nousee halusta ymmärtää menneisyyttä ja sitä kautta jäsentää nykyisyyttä, omaa olemista ja omaa suhdetta historiaan.

Kalkkimaan papissa kiteytyy monia asioita: vapaudenkaipuu, väärin ymmärretty suuruus, köyhyys ja yksinäisyys, taiteilijuus, hukkaan heitetty elämä. Hän on kuin kaleidoskooppi, jossa näkymä muuttuu muotoaan jatkuvasti: kaleidoskooppi, jossa osaset ovat rajalliset mutta joka eri suunnista katsomalla, eri paloja yhdistelemällä saa jatkuvasti uudenlaisia ilmiöitä. Tai hän on kuin vesi, joka heijastaa sen, mitä ympärillä näkyy. Pohjalla näkyvät kertomukset, jotka säilyvät samankaltaisina ajasta toiseen. Pinnassa näemme kuitenkin oman itsemme ja ajatuksemme maailmasta, ympäröivän kulttuurin arvoineen ja oletuksineen, vallitsevat käsitykset ja sen, mikä on sallittua ja toivottua nähdä.

Filosofian tohtori Päivi Rantala työskentelee tutkijana ja kulttuurihistorian opettajana Lapin yliopistossa.